

Kompleksinė kultūrinio regiono samprata

ALMA RAGAUSKAITĖ

Lietuvos muzikos ir teatro akademija,

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnis yra skirtas kultūrinio regiono sampratos aiškinimui ir Dzūkijos kultūrinio regiono analizei. Kultūrinio regiono samprata straipsnyje nagrinėjama kaip regioninės kultūros tyrimo ir aprašymo principas, stengiamasi parodyti, kad kiekvienas kultūrinio regiono apibrėžimas yra autoriaus būdas suvokti regioninę kultūrą ir ją aprašyti. Apžvelgiant kultūrinio regiono sampratos raidą, atskleidžiami svarbiausi kultūrinį regioną formuojantys ir išskiriantys kriterijai: regiono kultūriniai bruožai, gyventojų socialiniai ryšiai, teritorinė organizacija ir savimonė. Dzūkijos kultūrinis regionas nagrinėjamas per trijų tipų (etnografinio, funkcinio ir savimonės) regionų sanklodą, stengiamasi atskleisti teritorinės organizacijos raidą, gyventojų savimonės formavimąsi Pietų Lietuvoje, taip pat pateikti dažniausią etnografinę Dzūkijos kultūrinio regiono interpretaciją.

RAKTAŽODŽIAI: kultūrinis regionas, Dzūkijos kultūrinis regionas, funkciniai vienetai, Dzūkijos etnografinis regionas, Dzūkijos savimonės regionas.

KULTŪRINIO REGIONO SAMPRATOS RAIDA

Kultūrinio regiono pagrindas yra regioninė etnokultūra. Turbūt kiekvienam jos tyrinėtoji kyla klausimai, kaip ją atskleisti, išdėstyti tekste, pateikti tinkamiausius pavyzdžius ir apibūdinimus. Kultūros geografo akimis šis darbas dar sudėtingesnis, nes etnokultūrą stengiamasi pažymėti teritorijoje. Vien kartografuoti kultūrinius bruožus nepakanka, nes regioninė etnokultūra atsiskleidžia ne per kultūrinių bruožų skirtumus ar panašumus, bet per jų sistemą, kurioje tarpsta regiono gyventojų iš kartos į kartą perduodami dvasinės kultūros pamatai, materialinės kultūros naujovės ir reliktai, platus regiono raidos sociokultūrinis kontekstas. Tik per etnokultūros bruožų sintezę išryškėja regioninės etnokultūros savitumas. Taigi kompleksiskai suvokti kultūrinį regioną ir nustatyti kultūrinio regiono ribas – kultūrinio regiono sampratos esminis klausimas.

Ilgą laiką vyraujanti kultūrinio regiono samprata buvo grindžiama vienu kultūrinių bruožų paplitimu. Nuo XX a. vidurio kultūros geografijoje pradėta

kalbėti ne tik apie kultūrinių bruožų paplitimą, bet ir apie jo intensyvumą, laipsnį ir tarpusavio sąveiką, kultūrinių bruožų derinius ir jų išsidėstymą erdvėje (Johnston, Gregory, Smith 1995: 25–26). Atkreiptas dėmesys į kultūrinių bruožų sukuriamą savitą regioninę kultūrą, prancūzų mokslininko Paulio Vidalio de la Blanche'o įvardytą regiono „asmenybę“ (pranc. *genre de vie*; Morris 2012: 107). Galima sakyti, nuo kultūrinių bruožų buvo pereita prie socialinių ryšių, prasiplėtė kultūrinių regionų skyrimo kriterijai: etnografinius bruožus papildė gyventojų socialinė organizacija, savimonė, tapatybė ir simbolinis kraštovaizdis. Tirti kultūrinius regionus pasidarė daug sudėtingiau, nes juos reikėjo ne tik apibūdinti, bet ir pateikti kultūrinio regiono sampratą, t. y. suvokimo modelį, kuriame būtų visi svarbiausi regioninę kultūrą išskiriantys kriterijai.

KULTŪRINIS REGIONAS: POŽIŪRIAI IR SKYRIMO KRITERIJAI

Socialinių ryšių reikšmę tiriant kultūrinį regioną yra nagrinėjęs geografas Kevinas R. Coxas (Cox 1997). Svarbus ir vertingas autoriaus pastebėjimas, kad lokali bendruomenė ir jos kultūra nebūtinai yra uždara, o gyventojų kasdieniai kolektyviniai ryšiai nebūtinai yra jų kultūrinius bruožus lemiantis veiksnys. Autorius atkreipė dėmesį, kad kultūriniu pagrindu išskirti teritoriniai vienetai, viena vertus, yra unikalūs kultūrinio paveldo, kita vertus, aplinkinių kultūros sistemų įtakos rezultatas. Kitaip sakant, vienose teritorijose daugiau veikia inkultūracijos, kitose – daugiau sinkretizmo, globalizacijos procesai. Rusų kraštovaizdžio mokykloje siūloma kultūrinio kraštovaizdžio interpretacija: visa žmonių apgyventa teritorija yra apdengiama nevienalyčiu kultūriniu kraštovaizdžio sluoksniu, diferencijuojamu pagal tradicinės ir inovacinės kultūros išplitimo laipsnį. Kaimo teritorijose, tankėjant tradicinei, silpnėja naujosios – inovacinės kultūros sluoksnis, tuo tarpu miestuose, esant tankiam inovaciniam, sunyksta tradicinės kultūros sluoksnis (Чалая, Веденин 1997).

Bene jauniausia kultūrinių regionų srityje yra regioninės savimonės tyrimų tendencija. Etnokultūros pagrindu pagrįstą regioninę savimonę reikėtų sieti su Natalijos Kasatkinos tyrinėta „etniškumo“, t. y. etnosu suvokimo, samprata (Kasatkina 2007). Anthony D. Smitho išskirti šeši etninių bendrijų bruožai taikliai įvardija etniškumą kuriančius veiksnys, tai: 1) istorinė atmintis; 2) bendros kilmės mitas; 3) asociacijos su bendra istorine teritorija; 4) bendras savivardis; 5) vienas ar keli etnosą skiriantys kultūriniai bruožai; 6) endogaminių santuokų procento kitimas (Smith 1986). Atsižvelgdami į skirtingo stiprumo etninius ryšius ir iš jų atsirandančią tapatybę, Natalija Kasatkina ir Tadas Leončikas siūlo trijų lygmenų – etninės kategorijos, etninių ryšių tinklo ir etninės bendruomenės – modelį

(Kasatkina, Leončikas 2003: 18–19). Jis galbūt neturi aiškios teritorinės dimensijos, tačiau labai įžvalgiai atskleidžia kultūrinės sistemos klasifikavimo principą ir esmę. Kultūrinių bruožų kartografavimas iš esmės galimas tik lokaliu masteliu, kada galima išskirti vientisą bendruomenę ir ją per socialinius ryšius palaikomus bendrus kultūrinius bruožus. Smulkėjant masteliui, bendruomenės vientisumas nyksta, nors jos narius jungia mentalinis, bendra etnine patirtimi (istorine, kultūrine, ekonomine, administracine ar kitokia) pagrįstas ryšys ar ryšių tinklas. Jų pagrindu sudaryti teritoriniai arealai bus skirtingų formų ir dydžių, atsižvelgiant į veikiančio veiksnio tipą: šalia svarbių prekybos kelių gali atsirasti ištįsę arealai, o ekonominiai, religiniai centrai gali sudaryti koncentrinis, gamtinės kliūtys – salų tipo arealus. Visus juos apimantis regionas mažai ką bendra turi su vientisa bendruomene, nes yra formuojamas generalizuojant žemesnius lygmenis. Vadinas, jau kalbama ne apie kultūrinių bruožų visumą, bet apie jų būdingą derinį, pagrindžiantį regiono tipologizavimą didesnėje teritorijoje. Kiekvienas tipologinis regionas įgyja pavadinimą, kuris regiono viduje būna kaip savivardis, tampantis gyventojus vienijančia ir regiono bendruomenę jungiančia „nominaliąja tapatybe“.

Kultūros geografijoje taikomos dvi – struktūrinio ir kontekstinio – požiūrių kryptys, turinčios kraštovaizdžio geografijoje vartojamą struktūrinės ir foninės kraštovaizdžio sampratos atitikmenį (Hirsch, O’Hanlon 1995: 4). Pirmuoju atveju regionas suvokiamas kaip tam tikram laikotarpiui būdinga kultūrinių bruožų pasiskirstymo struktūra, aprašanti ir leidžianti brėžti kultūrinių teritorinių vienetų ribas. Laiko dimensijoje kultūriniai regionai suvokiami kaip unikalūs, per ilgą laiką susiklostę organiniai dariniai (Baubinas 2000: 12). Šiai sampratai pagrįsti yra remiamasi trimis kultūros geografijoje išskiriamais kultūrinio regiono tipais: funkcinis, formaliojo ir savimonės. Funkcinis regionas, turintis aiškiai nustatytas ribas ir funkcinį centrą, yra organizuota teritorija, funkcionuojanti politiškai, socialiai, administraciškai ar ekonomiškai. Jų pagrindu yra vykdoma visuomeninė veikla, administruojama teritorija, renkama statistinė informacija, skaičiuojami rinkimų rezultatai ir pan. Visos funkcinės ribos pasižymi tikslumu. Kadangi yra įteisinamos norminiais teisės aktais, jos yra laiko požiūriu patvariausios ir turi didžiausią įtaką gyventojų elgesiui.

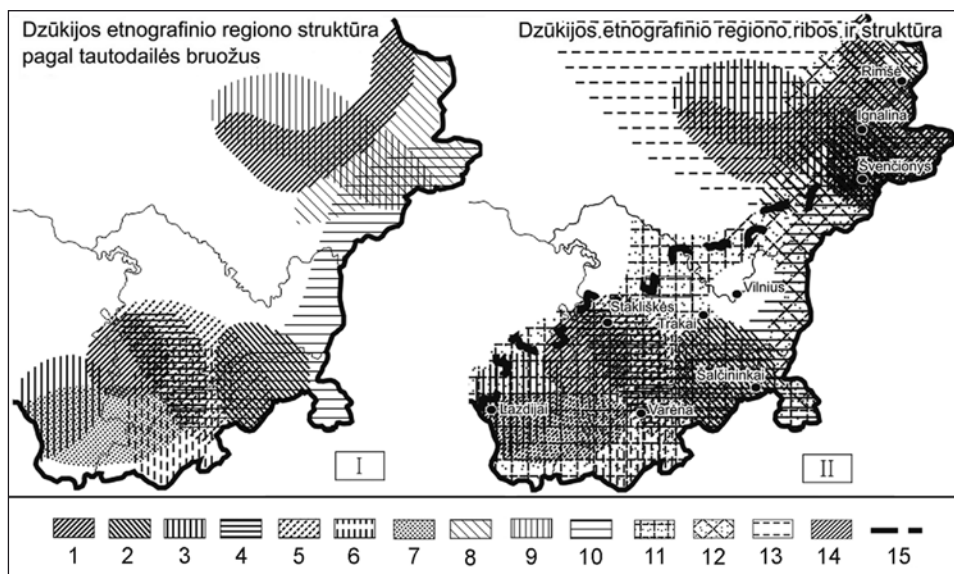
Formalusis regionas – bendrų kultūrinių ypatybių turinčių individų apgyventa teritorija, t. y. etnografinis regionas, kuris nustatomas sisteminant etnografų pateikiamus kultūrinių bruožų duomenis ir lyginant jų paplitimo arealus. Formalios ribos yra nubrėžiamos mokslinės analizės būdu, taigi yra aprašomojo pobūdžio ir gana subjektyvios, nes priklauso nuo tyrėjo taikomos reiškinių sampratos ir analizės metodų. Vadinas, formalios ribos gali smarkiai kisti priklausomai nuo to, kokius kultūrinius bruožus regioninei kultūrai priskirsime.

Savimonės regionas – mentalinis arealas, įsigalėjęs gyventojų savimonėje, arba reiškiny, kai tam tikra žmonių grupė suvokia save kaip erdvinį vienetą (Zelinsky 1980: 1–4). Galima sakyti, tai žmogaus erdvės suvokimą rodantis jo sąmonėje atsiradęs teritorinis vaizdinys (Aliūkaitė 2009: 166). Mentalinės ribos neturi materialaus pavidalo ir egzistuoja kaip asmeninės erdvinių nuorodų sistemos (Beconytė [ir kt.] 2007: 44), todėl pirmiausia remiasi subjektyviu gyventojų savo subetnoso apgyventos teritorijos išskyrimu ir identifikacija su juo. Dažnai savimonės regionai tapatinami su tarmių paplitimų arealais, pagrindžiant tarmės „svetimų išskyrimo“ ir „savų vienijimo“ reikšmę (Jordan, Domosh, Rowntree 1997: 7–14; Daugirdas 2002: 12–15).

Kompleksine kultūrinio regiono samprata šiame straipsnyje stengiamasi atspindėti istoriškai susidariusį ir nuolat kintantį teritorinį kultūrinį darinį, turintį savitą kultūrinių bruožų sistemą, teritorinę organizaciją ir regioninę gyventojų savimonę. Jo tyrimo ir suvokimo modeliu yra siūloma laikyti trijų tipų – funkcinio, etnografinio ir savimonės – regionų sanklodą.

DZŪKIJOS KULTŪRINIS REGIONAS

Remiantis autorės bakalauro darbo metu surinkta medžiaga, kompleksinę sampratą stengiamasi nagrinėti per Dzūkijos kultūrinio regiono pavyzdį. Tradiciškai Lietuvoje kultūrinis regionas yra tapatinamas su etnografiniu. Iš tiesų, Dzūkijos etnografinis savitumas yra labai ryškus, nes dėl prasto ekonominio išsivystymo šiame krašte ilgiau buvo išlaikyti kultūriniai papročiai: išliko bendras gyvulių ganymas, ilgiau dėvėti tradiciniai valstiečių drabužiai, archajiškesnės liaudies melodijos. Savitas muzikinis dialektas, senoviškomis tonacijomis ir didele melodijų įvairove pasižyminti monodija, persmelkianti ne vien dainuojamąją (Čiurlionytė 1938: 31), bet ir instrumentinį dzūkų muzikinį dialektą (Žarskienė 2007: 118), byloja ne tik apie išskirtinius tradicinės etnokultūros pavyzdžius, bet ir apie savitą dzūkišką pasaulėžiūrą. Kalbėdama apie šiuolaikinės ir liaudies muzikos tradicijų santykį, etnomuzikologė Austė Nakienė įdomiai sutapatino Lietuvos ir užsienio muzikinius regioninius įvaizdžius, pigmėjų dainas ir afrikietiškus būgnelius palygindama su Šiaurės Lietuvos polifonija, Pietų Lietuvos monodijai parinko indų ir arabų muzikos pavyzdį (Nakienė 2004: 119). Šmaikštus palyginimas išraiškingai vaizduoja regioniško prigimtį – lengvai identifikuojami regioniniai skirtumai paprastai yra sunkiai apibūdinami: etnografiniai bruožai gali atskleisti lokalius kultūrinius darinius, tačiau pasaulėžiūros sistema taip lengvai „nepasiduoda“. Todėl, lyginant etnografinių bruožų, muzikinio dialekto paplitimą ir mokslininkų brėžiamas Dzūkijos etnografinio regiono ribas, matyti, kad jos mažai koreliuoja (žr. 1 žml.).



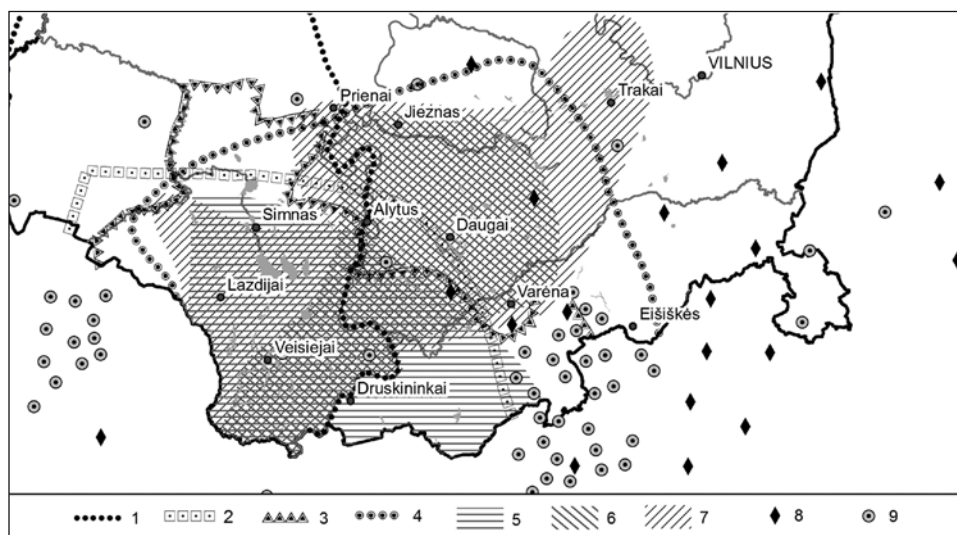
1. Dzūkijos etnografinis regionas: vidinė struktūra ir ribos. 1 – kaišytinės vienpusės lovatiesės (Bernotaitė 1992); 2 – keturnytės dviejų dalių nešėliuotos dimų skersadryžės lovatiesės (ten pat); 3 – dzūkiškos skersadryžės pertvarėlėmis austos lovatiesės (ten pat); 4 – pačios seniausios dzūkų kaišytinės lovatiesės (ten pat); 5 – į aukštaitiškas panašios keturnytės keturių dalių tikrųjų dimų lovatiesės (ten pat); 6 – dvinytai neplačiais ruoželiais austi dzūkių valstiečių sijonai (Bernotaitė 1992); 7 – vakarų dzūkėms būdingos languotos tamsios prijuostės (ten pat); 8 – rytų aukštaičių sumuštinės ataudų ripso keturnytės lovatiesės (Bernotaitė 1992); 9 – aukštaičių keturnytės skersadryžės diminės lovatiesės (ten pat); 10 – smulkaus rašto, skambaus kolorito dzūkiškos juostos (Tumėnas 2001); 11 – monodinis, melodiškai gausiai ornamentuotas dainavimo stilius (Astrauskas 2001); 12 – dzūkiškajai artima dainavimo tradicija (ten pat); 13 – sutartinių arealas (Račiūnaitė 1992); 14 – senojo daugiabalsumo aukštaičių sutartinės (ten pat); 15 – Dzūkijos (Dainavos) etnografinis regionas (Pivoriūnas, Šaknys [2003]).

Neatitikimų priežastis galėtume pagrįsti Vytauto Tumėno mintimi, kad ilgą laiką etnografiniai regionai nebuvo tiksliai siejami su teritorija: įprastiau buvo kalbėti apie dzūkus / dainavius, bet ne apie Dzūkiją (Tumėnas 2007: 128). Paprastai buvo (o dažnai ir yra) kalbama apie dzūkų kultūrinius bruožus, bet ne apie pačios Dzūkijos kultūrinę raidą. Bet juk etnografinių bruožų negalima atsiesti nuo istorinės, socialinės, kultūrinės regiono raidos, todėl, norint išsiaiškinti regiono sociokultūrinį vystymosi kontekstą, reikia pasitelkti istorinę-geografinę funkcinių teritorinių vienetų analizę.

Trumpą Dzūkijos funkcinių teritorinių vienetų istorijos apžvalgą reikėtų pradėti nuo Dainavos žemės. Iki šiol sunku nustatyti, kokią teritoriją ji galėjo apimti. Painiavą kelia nevienodas šių vardų vartojimas skirtingos kilmės istoriniuose šaltiniuose. Vokiečių ordino kronikininkas Petras Dusburgietis vartojo sūduvių, rusų ir lenkų šaltiniai – jotvingių vardą, Lietuvos šaltiniuose minima Dainava (Puzinas 2009: 7–13). Ilgą laiką vyravo nuomonė, kad Dainava buvo vienas iš trijų istorinių Užnemunės vardų šalia plačiau paplitusių Sūduvos ir jotvingių

(Zajączkowski 1940: 57–76; Salys 1985: 131; Puzinas 2009: 12–13). Tirdamas jotvingių genčių pavadinimus, lenkų istorikas Stanislas Zajączkowski priėjo prie išvados, kad skirtingose srityse jotvingių genčių gyventojai galėjo būti vadinami skirtingais vardais: šiaurėje ir vakaruose labiau prigijęs sūduvių vardas, o pietuose – jotvingių ar dainavių (Zajączkowski 1940: 57–76).

Apie sritinę, arba dainavių, teritorinio vieneto reikšmę pradėta kalbėti archeologų, kurie abipus Nemuno ir Merkio žemupio nuo IV a. II pusės išskiria savitą jotvingių genčių – dainavių – archeologinę sritį (Volkaitė-Kulikauskienė 1993; Tautavičius 1996: 99–100; Vaškevičiūtė 2009: 287). Greičiausiai XI–XII a. jau buvo susiformavę skirtingų jotvingių genčių teritoriniai vienetai, žemės, kurių ribos ir vidinė struktūra bandytos nustatyti remiantis oikonimų ir archeologiniais duomenimis (Kamiński 1953; Tautavičius 1966: 161–182; Седов 1968; Vanagas 1970: 33–42) (žr. 2 žml.).



2. Dainavos žemė ir jos ribos. Archeologinės dainavių ribos: 1 – pagal A. Kamińską (1953); 2 – pagal A. Tautavičių (1986); 3 – pagal R. Volkaitę-Kulikauskienę (1993); 4 – pagal I. Vaškevičiūtę (2007); jotvingių oikonimai: 5 – hidronimai pagal A. Tautavičių (1966); 6 – hidronimai pagal A. Vanagą (1970); 7 – toponimai pagal A. Vanagą (1970); 8 – toponimai, kilę iš žodžio „Dainava“, pagal A. Kamińską (1953); 9 – jotvingių pilkapynai pagal V. Sedovą (Седов 1964).

Manoma, kad karo metu gentys ir žemės sudarydavo sąjungas ir konfederacijas. Dažniausiai konfederacijos procesai apimdavo etniškai vieningą teritoriją ir už jos ribų neišsidavė, todėl šias konfederacijas galima tapatinti su gentinėmis sąjungomis, etnoteritoriniais vienetais. Kita vertus, XII a. pabaigoje šios žemės dar nebuvo susibūrusios nei į labai vieningą konfederaciją, nei į federacinę valstybę, o buvo savarankiškų etnoteritorinių vienetų, „kunigaikštysčių“ sambūriai (Daugirdas 1997: 32–33). Teritorinė hierarchinė žemių sistema Jotvoje dar tik kūrėsi, o bepradėdąs atsirasti konfederacijos branduolys dar buvo per silpnas

atremti Haličo-Volynės rusų, lenkų ir Vokiečių ordino puolimus. Savarankiškas Dainavos politinis teritorinis vienetas Lietuvoje (kaip, pavyzdžiui, Žemaitija) įsitvirtinti nespėjo (Devenis 2001: 42–43), todėl galima manyti XIII a. (galbūt dar ir anksčiau) dainavius buvus jau ne Jotvos, bet Lietuvos žemių konfederacijos dalimi. Manoma, kad didžiajam kunigaikščiui skirtos duoklės jotvingių žemėse pradėtos rinkti dar XI amžiuje. Duoklės galėjo būti mokestinė (kiaunių kailiukai, sidabras) arba įvairios darbo prievolės, tarp jų ir pilių statyba savo žemėje (Baranauskas 2000: 144–145). Veikiausiai tai buvo mokestis už lietuvių karinę pagalbą, kuri ilgainiui peraugo į jotvingių krašto integravimą lietuvių valstybės sudėtyje. Tai įrodo istorinis faktas, kad 1253 m. „visą Dainavą (*terra Deynowe*), kuri dar vadinama Jotva“, Mindaugas padovanojo Livonijos ordinui (Gudavičius E. 2003: 415).

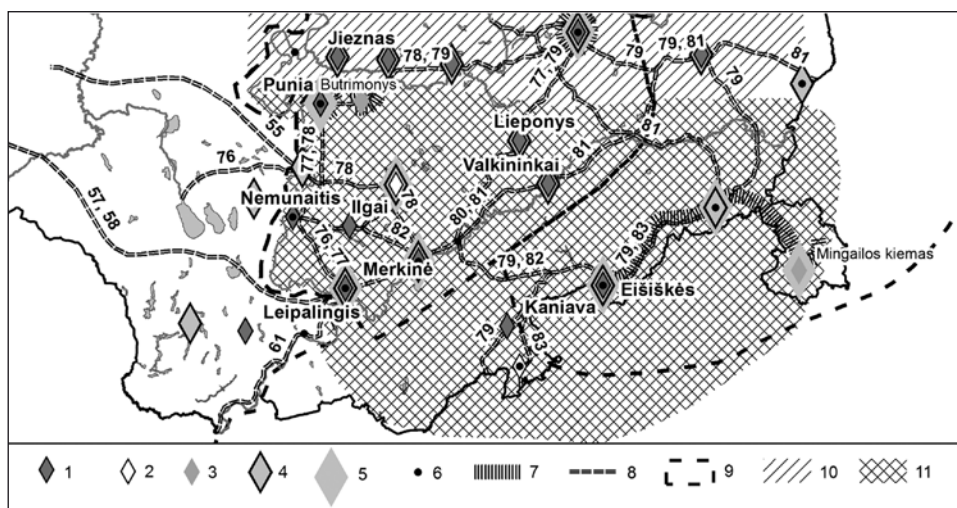
Užimti lietuvių, o anksčiau dažnai puldinėjami lenkų, rytų slavų ir volynėnų, jotvingiai nusilpo, jų tauta ir kalba ėmė nykti (Devenis 2001: 42–43). Kaip tik tuo metu, XIII–XIV a., atsiranda dzūkavimas – gudų asibiliacinės įtakos perduota lietuvių kalba (Salys 1938).

XIV a. Dainava (Dzūkija) tapo Trakų dalinės kunigaikštystės, nuo 1413 m. – Trakų vaivadijos dalimi. Dainavos administracinis darinys, galima sakyti, išnyko, tačiau jo vietoje išliko savitas funkcinis regionas. Kadangi Trakų kunigaikštystės reikšmė tradiciškai buvo didesnė nei kitų LDK kunigaikštysčių, o Vytauto valdymo laikais ji, sujungta su Vilniaus kunigaikštyste, tapo didžiojo kunigaikščio domenu, tad buvę funkciniai centrai sudarė pagrindą valdovo dvarams ir valsčių tinklui atsirasti. Valdovo dvarų tinklas XII–XV a. pirmiausia buvo kuriamas buvusių karinių įtvirtinimų vietose pagal reikšmę valstybės gynybai (Devenis 2001: 151–152). Statomos ir sutvirtinamos pilys turėjo apsaugoti svarbiausius krašto kelius. Taip Kauno–Gardino ruože susikūrė panemunės gynybinė sistema (Punios, Nemunaičio, Merkinės, Liškiavos, Pervalko ir kitos pilys; Miškinis 2002: 64), o svarbesnių kelių trasoms ginti statomi bajorų dvarai (Eišiškių–Dieveniškių ruože) arba kuriamos totorių gyvenvietės (Trakuose, Butrimonyse, Punioje; Miškinis 2002) (žr. 3 žml.).

Tuo metu svarbiausiu administraciniu centru Pietų Lietuvoje tapo Merkinė. 1387 m. Jogailos privilegijoje Skirgailai tik Merkinė yra vadinama „pilimi su valsčiumi“, o kitos buvusios gynybinės pilys – Nemunaitis, Alytus, Punia, Birštonas – pavadintos „pilaitėmis su valsčiukais“ (Jakubowski 1907: 45). Merkinės pilies vyravimas visame Nemuno vidurupyje XIV a. leidžia spėti, kad ji galėjo būti vienas iš pirmųjų didžiųjų kunigaikščių atsparos punktų – vieta, per kurią jau XIII a. keliauta į jotvingių žemes (Baranauskas 2000: 189–202).

Su pastovių administracinių vienetų atsiradimu siejamas pirmųjų miestų, t. y. daugiafunkčių gyvenviečių, atsiradimas. Būtent valdymui ir prekybai patogi pa-

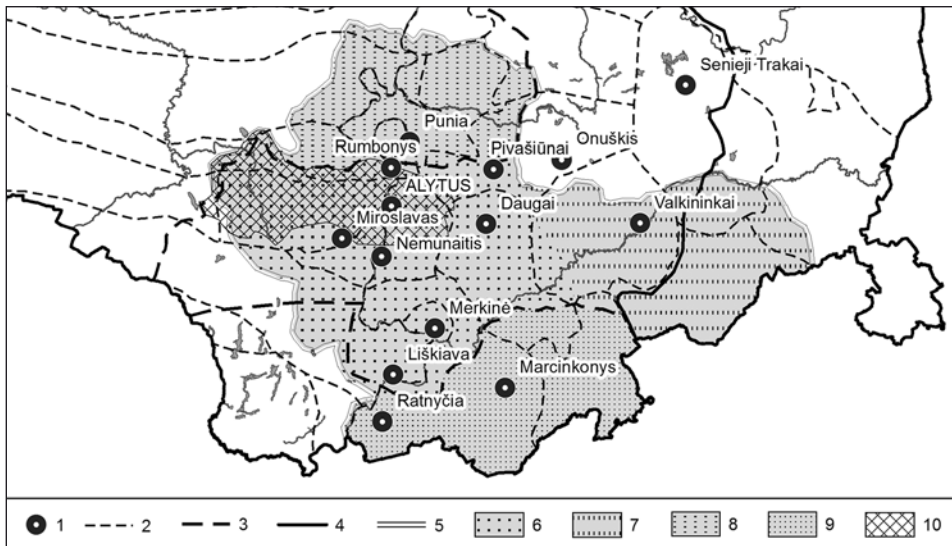
dėtis buvo pagrindiniai kriterijai miestų tinklui plėtoti (Šešelis 1996: 26). Iki XV a. Kryžiuočių ordino agresija trukdė prekybos plėtrai, tačiau po 1422 m. pasirašytos Melno taikos Pietų Lietuvoje pradeda formuotis prekybai svarbių centrų, savivaldos teisę įgyjančių miestų tinklas: pirmiausia Merkinė, XVI a. – Alytus, Punia, Valkininkai, Birštonas, Lazdijai, XVII a. – Nemunaitis, Varėna, Eišiškės, Simnas, Seirijai (Daugirdas 1997: 243–249).



3. Funkciniai teritoriniai vienetai XIII–XV amžiuje. 1 – XIII–XV a. valdovo dvarai (Kraštas ir žmonės 1983; Miškinis 2002; Vaitkevičius 2004); 2 – medžioklės dvarai (Miškinis 2002); 3 – bajorų dvarai (ten pat); 4 – XIII a. valsčių centrai (Lowmianiski 1932); 5 – iki XVI a. įkurtos bažnyčios (Daugirdas 1997); 6 – gynybinės pilies iki XV a. (Zabiela 1995); 7 – apsauginių dvarų ruožas: bajorams skiriami dvarai arba apgyvendinami totoriai (Miškinis 2002); 8 – kryžiuočių kelių tinklas (Kraštas ir žmonės 1983); 9 – žemių ribos pagal H. Lowmianiskį (1932); žemių valdos pagal E. Gudavičių (1989); 10 – Dausprugo valdos; 11 – Mindaugo valdos.

1566–1794 m. Dzūkijos teritorija beveik sutapo su Trakų pavieto teritorija (Gudavičius, Vyšniauskaitė 2004: 267). Joje greta Merkinės išauga stiprus funkcinis centras – Alytus. Jo vaidmenį padidino XVI a. įkurta Alytaus ekonomija ir Stepono Batoro privilegija suteikta Magdeburgo teisė, taip pat 1775 m. iš Trakų ir Merkinės į Alytų perkelti pavieto teismai (Žepkaitė 1989: 6). Kita vertus, ir Merkinė neprarado savo pozicijų, nes 1793 m. pasiūlyta įkurti Merkinės vaivadiją (Daugirdas 1997), o tai iš esmės reiškė etniškai vieningo, savarankiško administracinio vieneto įtvirtinimą (žr. 4 žml.).

1801 m. carinė valdžia Pietų Lietuvoje sudaro stambesnę funkcinę vienetą – Alytaus ujezdą (panaikintas 1863 m.), kuriame politiniu, ekonominiu, administraciniu ir kultūriniu atžvilgiu pirmauja Alytus. Naujasis teritorinis vienetas perėmė beveik visą buvusios Merkinės vaivadijos teritoriją (Daugirdas 1997; Kašelionis 2002). Vėliau skirtingais laikotarpiais vykdomų administracinės sistemos reformų metu funkcinį regionų ribos keitėsi, tačiau svarbiausiu centru išliko Alytus.

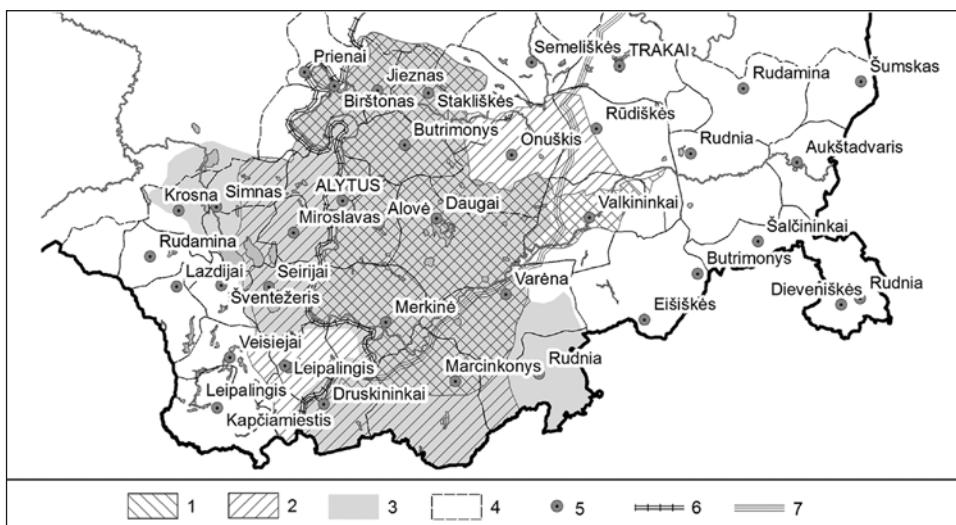


4. Funkciniai teritoriniai vienetai XVI–XVIII amžiuje. 1 – Trakų dekanato parapijų centrai; 2 – XVI a. valsčių ribos pagal J. Jakubowskį (1928); 3 – XV–XVIII a. Trakų vaivadijos pavietų ribos (Daugirdas 1997); 4 – XV–XVIII a. Trakų vaivadijos riba (ten pat); 5 – 1783 m. siūlytos Merkinės vaivadijos riba (ten pat); 6 – Merkinės pavietas; 7 – Eišiškių pavietas; 8 – Prienų pavietas; 9 – Gardino pavietas; 10 – Alytaus ekonomija (Jurginis, Mulevičius 1985).

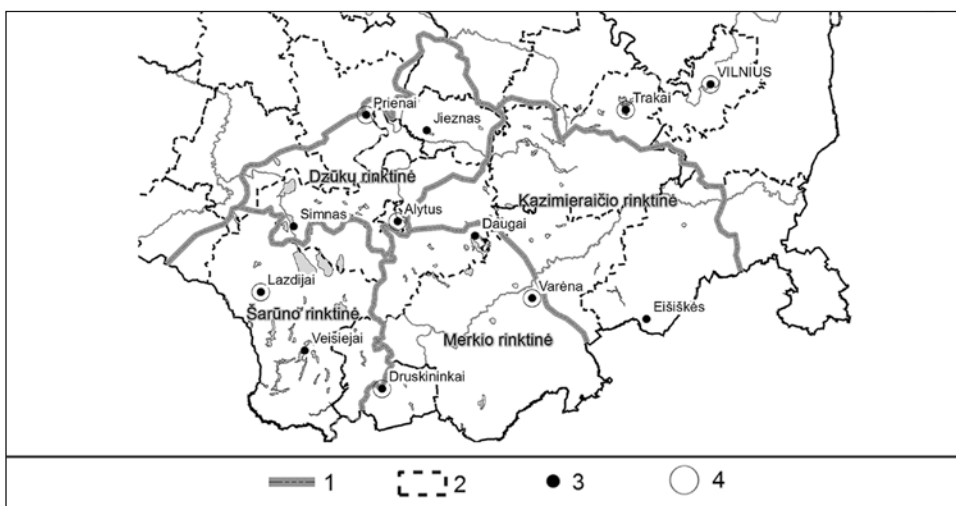
XIX a. dėl kelių ir geležinkelių tiesimo iškilo ir mažos bei vidutinės gyvenvietės, kurios ilgainiui įgijo svarbesnių administracinių centrų statusą (Varėna II, Marcinkonys, Kabeliai, Simnas, Šeštokai ir kt.), o dalis buvusių svarbių administracinių centrų dėl nepalankios kelių padėties pradėjo nykti (Eišiškės, Punia).

Didelę įtaką regiono organizacijai (tiksliau – dezorganizacijai) turėjo Lietuvos okupacijos: po trečiojo Žečpospolitos padalijimo 1795 m. Užnemunė prijungiamą prie Prūsijos karalystės, 1815 m. – Lenkijos karalystės, lenkų okupacijos metais (1919–1939) atskiriamas Vilniaus kraštas. Dėl palyginti trumpo laiko lenkų okupacija didelės įtakos teritorinei organizacijai nepadarė, tuo tarpu Užnemunės atskyrimas lėmė naujo teritorinio darinio su Lazdijų organizuojančiu centru atsiradimą. Politinės ribos darė poveikį ne tik lokaliems, bet ir regioniniams kultūrinės, politinės, teisinės, ekonominės sistemos skirtumams (žr. 5 žml.).

Turbūt geriausiai funkcinę saviorganizaciją galėtų atskleisti nepriklausomos Lietuvos administraciniai vienetai: tarpukariu suformuota Alytaus apskritis, jos valsčių tinklas, perimtas dzūkų partizanų teritorinėje organizacijoje ir veikęs dabartinį Lietuvos administracinių vienetų tinklą. Šiuo laikotarpiu Pietų Lietuvoje susidarė trys pagrindiniai įtakos arealai: Alytaus, Varėnos ir Lazdijų (žr. 6 žml.). Atkūrus nepriklausomybę, 1994 m. įkurta Alytaus apskritis su Lazdijų, Alytaus, Varėnos ir Druskininkų savivaldybėmis nedaug tenukrypo nuo istoriškai susiklosčiusio kultūrinio regiono ribų ir pradėjo naują Dzūkijos regioninės savimovės kūrimo etapą.



5. Funkciniai teritoriniai vienetai XIX–XX a. pradžioje. 1 – Alytaus ujezdų riba (1795–1915); 2 – Alytaus kreiso riba (1915–1918); 3 – Alytaus apskritis tarpukaryje (Daugirdas 1997); 4 – valsčių centrai nuo 1945 m.; 5 – Prūsijos siena po trečiojo Lietuvos padalijimo (1795); 6 – lenkų okupuoto Vilniaus krašto riba (1919–1939).



6. Funkciniai teritoriniai vienetai XX a. pabaigoje. 1 – Dainavos partizanų apygarda ir jos rinktinės 1944–1948 m. (Kuodytė, Žvirblis 2008); 2 – dabartinės savivaldybių ribos; 3 – rajonų centrai 1953 m. (Daugirdas 1997); 4 – rajonų centrai 1965 m. (ten pat).

Sunku pasakyti, kada ir kaip dzūkai pradėjo suprasti esantys Dzūkija. Dzūkiskos savimonės formavimasis apsunkino funkcinę krašto raidą, skirtingos gamtinės ir kultūrinės gyvenimo sąlygos regiono viduje. Galima sakyti, dėl išorinių ir vidinių veiksnių palankiūs dirvos bendrai regioninei savimonei atsirasti Dzūkijoje tiesiog nebuvo. Nuo pat XIV a. Pietų Lietuvoje buvo gana stabilus funkcinis regionas, tačiau skirtingų okupacijų metu nuo jo buvo atskiriamos Užnemunės, Vilniaus krašto dalys, kuriose švietimui, tautinės – ir juo labiau regioninės – są-

monės kūrimui(–si) sąlygos buvo labai skirtingos (Misius 1989: 40–44). Be to, ir pati Dzūkija nėra vientisa. Jos miškingoje dalyje, kur prasčiausios dirvos, gyvena šiliniai dzūkai, iki šiol išlaikę senąsias kaimo bendruomenes, kupetinių kaimų, vienkiemiais neišskirstytų gatvinių kaimų kraštovaizdį. Palei Nemuną gyvenantys, šiandien jau tradicinius savo verslus (žūklavimą, žūklės priemonių gamybą, sielių plukdymą) praradę dzūkai vadinami panemunės, o žemdirbystei palankiausiose vietose gyvenantys – gruntiniais dzūkais (Gudavičius H. 2003: 21). Galima sakyti, kad pati Dzūkijos gamta kūrė nevienalytę regiono struktūrą – kraštovaizdžio, gyvensenos, materialiosios kultūros ir gyventojų būdo skirtumus: šilinių dzūkų konservatyvumą, seklyčios langų orientaciją į Nemuno pusę panemunės dzūkų kaimuose ir gruntinių dzūkų greitesnę kraštovaizdžio kaitą (ten pat).

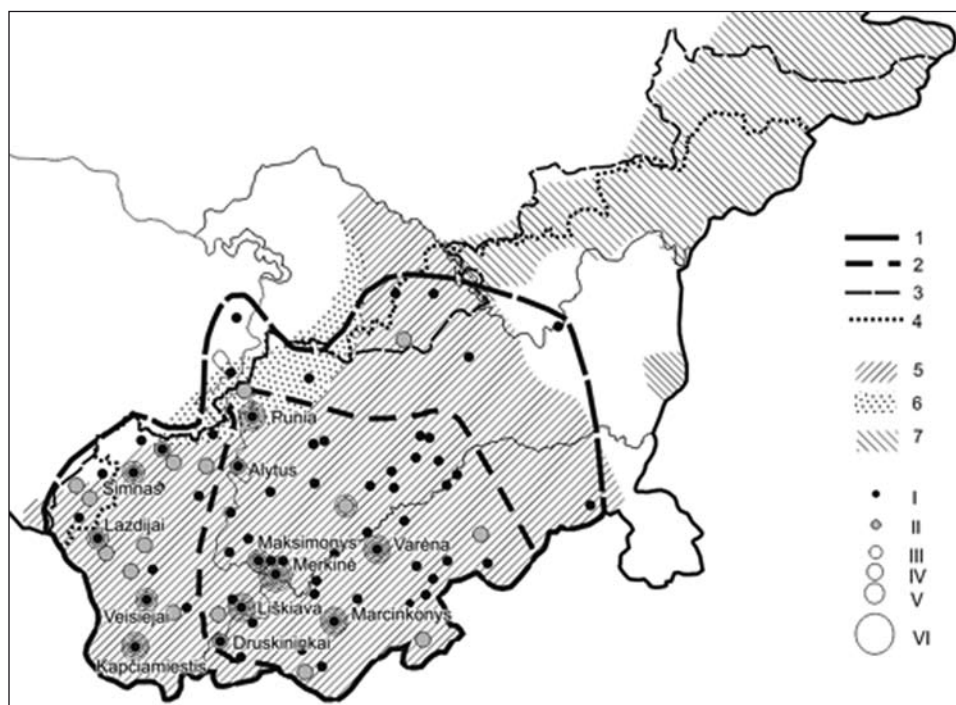
Taigi, kur reikia ieškoti tokių skirtingų dzūkų bendros savimonės šaknų? Čia svarbus Dzūkijos etnolingvistinio vardo atsiradimas. Vardas *dzūkas*, atsiradęs XVIII–XIX a., yra pravardinis, vietomis su niekinamu prierekšmiu, duotas dzūkams kitų tarmių žmonių, pašiepiant jų dzūkavimą. Pats *dzūkų* vardas istoriškai paliudytas iš XIX amžiaus. Taip Aleksandras Polujanskis vadina lietuvius, gyvenančius senosios Augustavo (Suvalkų) gubernijos Kalvarijos ir Seinų apskričių šiaurinėje dalyje. Juozapas Radziukynas dzūkais laiko Užnemunės sritį, iš rytų ribojamą Nemuno, iš vakarų – Kalvarijos–Žuvinto ežero–Balbieriškio linijos. Taigi seniau dzūkais vadinti tik dzūkiškai kalbantys užnemuniečiai, nors *dzūkai* yra bendras dialektologinis vardas visoms toms aukštaičių tarmėms, kur bendrinės kalbos dantiniai priebalsiai *t*, *d* ir junginiai *tv*, *dv* prieš *i*, *y*, *j* ir *ie* verčiami afrikatomis *c*, *dz*, o vietoj *č*, *dž* beveik visada tariama *c*, *dz* (Salys 1938).

„Kairiakrančių“ ir dar pašiepiantis savivardis turbūt nėra pats tinkamiausias pagrindas etniškumui formuoti, tačiau 1912 m. išleista Vinco Krėvės-Mickevičiaus knyga *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* labai tiko. Prisimenant minėtus A. D. Smitho etniškumo veiksnius, galima sakyti, kad dzūkų etnokultūriniu pagrindu tapo bendras dialektologinis bruožas (dzūkavimas), tačiau dzūkų etniškumas buvo išaugintas per sąsają su Dainavos žeme, kuri V. Krėvės-Mickevičiaus knygoje visai neatitiko istorinių Dainavos ribų, tačiau atliko kur kas svarbesnį vaidmenį: sukūrė bendros dzūkų žemės sampratą – žemės kaip gyventojų su sava istorija, kultūra ir užimama teritorija reikšmę.

Kita vertus, regioninę savimonę puoselėjanti veikla Dzūkijoje plėtojosi iš lėto. Dukart kuriamas Alytaus kraštotyros muziejus nepasižymėjo aktyvumu, o tikroji puoselėjančioji veikla prasidėjo tik 1934 m., kai buvo įkurta Dzūkijos kraštotyros draugija. Jos tikslas buvo išsaugoti gimtojo krašto senovės liekanas ir istorinę medžiagą, todėl pagrindinė draugijos veikla apėmė archeologinių radinių, senovės raštų, kitokių relikvijų, taip pat tautosakos rinkimą, o jų rinkiniams ir senovės liekanoms laikyti buvo steigiami mažesni muziejai. Didelio atgarsio

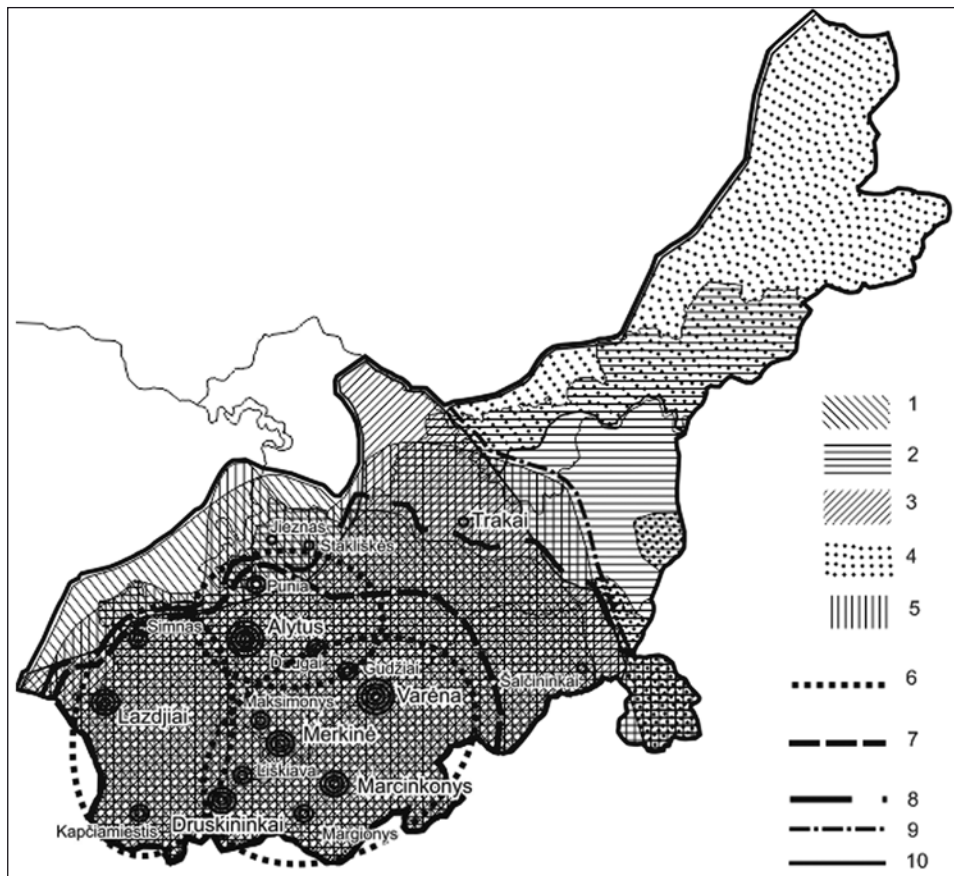
visoje Lietuvoje sulaukė draugijos organizuojamos Senovės dienos, kurių metu „atskiro valsčiaus žmonės ir svečiai prisimindavo senovines dainas, raudas, šokių, žiūrėdavo senelių vaidinamas „vestuves“, gėrėjosi iš skrynių dienos švieson iškeltais spalvingais senoviniais drabužiais“ (Bubėnaitė 1998: 14). Bolševikams įžengus į Lietuvą, muziejaus veikla apmirė ir buvo atgaivinta tik nuo 1957 metų. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, 1995 ir 2003 m. surengti du Dzūkijos kultūros kongresai, susilaukė daugybės dalyvių iš visos Dzūkijos.

Dabartinei regioninei savimonei nustatyti buvo atliekamas tyrimas, kurio metu išskirti trys subetninės savimonės regionų lygmenys, nustatomi pagal: 1) etninę kultūrą saugančių organizacijų veiklos vietą; 2) tarmiškų pavadinimų ir Dainavos, Dzūkijos vardų vedinių vartojimą įmonių, draugijų, būrelių pavadinimuose; 3) dzūkiškas tradicijas puoselėjančių asmenų ir kolektyvų veiklos teritoriją. Gauti rezultatai parodė, kad dzūkų savimonės regionas įeina į pietų aukštaičių tarmės regiono teritoriją, tačiau intensyviausiai dzūkų savimonei reiškiasi kur kas mažesniame areale regiono viduje (žr. 7 žml.).



7. Dabartinės dzūkų savimonės regionas. 1 – pasyvios dzūkiškos savimonės regiono riba; 2 – aktyvios dzūkiškos savimonės regiono riba; 3 – Dzūkijos regioninės etninės kultūros globos tarybos saugoma teritorija; 4 – Dzūkijos etnografinis regionas (Pivoriūnas, Šaknys [2003]); 5 – pietų aukštaičių tarmės regionas (Zinkevičius 1968); 6 – priedzūkio zona (Vidugiris 1970); 7 – rytų aukštaičių tarmės regionas (Lietuvių kalbos institutas 2009); I – aktyvios savimonės objektai (III lygmuo); II – pasyvios savimonės objektai (II lygmuo); III – 4-ojo rango centrai; IV – 3-iojo rango centrai; V – 2-ojo rango centrai; VI – 1-ojo rango centrai.

Kompleksinis Dzūkijos kultūrinis regionas yra visų trijų (etnografinio, funkcinio ir savimonės) regionų sankloda (žr. 8 žml.). Pagal visų tipų regionų palyginimą išryškėja Dzūkijos kultūrinio regiono branduolys, pasižymintis dzūkų etnografiniais požymiais, tarpe, aktyvia regionine savimone, istoriškai susiformavusia funkcinį vienetų ir centrų sistema. Regiono branduolyje ryškėja trys dalys: Merkinės–Varėnos, Alytaus ir Lazdijų, susidariusios veikiant skirtingiems politiniams, kultūriniais bei gamtiniais veiksniams.



8. Dzūkijos kultūrinis regionas. 1 – funkcinių teritorinių vienetų Pietų Lietuvoje svertinė mediana (arba moda); 2 – Dzūkijos etnografinio regiono riba (Pivoriūnas, Šaknys [2003]); 3 – pietų aukštaičių tarmės regionas (Zinkevičius 1968); 4 – rytų aukštaičių vilniškių potarmės regionas (ten pat); 5 – aktyvios regioninės savimonės raiškos teritorija; 6 – Varėnos, Alytaus ir Lazdijų centrų įtakos zonos; 7 – Dzūkijos kultūrinio regiono branduolys; 8 – pagrindinės regiono teritorijos riba; 9 – šiaurės rytų periferinės zonos riba; 10 – Dzūkijos kultūrinio regiono riba.

IŠVADOS

Kultūrinių regionų sampratos raida vyksta didėjančio kompleksiškumo kryptimi, nuo kultūrinių bruožų prie socialinių ryšių, savimonės ir simbolinio kraštovaizdžio. Kultūrinio regiono analizėje galimos tradiciškumo – inovacijų, etniš-

kumo vertinimo skalės, struktūrinė ir kontekstinė požiūrių kryptys. Organiško regiono sampratai kultūros geografijoje yra naudojamas trijų regionų tipų – etnografinio, funkcinio ir savimonės – sanklodos modelis, kuris yra pritaikomas Dzūkijos kultūrinio regiono analizei. Lyginant skirtingų etnografinių tyrimų duomenis aiškėja, kad vyraujanti etnografinė Dzūkijos kultūrinio regiono interpretacija ne visada yra teisinga, nes paprastai kultūrinių bruožų pasiskirstymas teritorijoje neatskleidžia socialinio ir kultūrinio krašto raidos konteksto. Kaip tik funkcinių teritorinių vienetų raida ir rodo, kad savarankiško Dzūkijos teritorinio vieneto niekuomet nebuvo, nors funkcinė teritorinė organizacija Pietų Lietuvoje gana ryški. Jos vidinę struktūrą lėmė krašto dalybos okupacijų metu, socialinės ir ekonominės krašto vystymosi sąlygos, taip pat gamtinis, kultūrinis kraštovaizdžio netolygumas. Nuolatos dalijama ir nevientisa „iš prigimties“, Dzūkija susiformavo bendro tarminio bruožo (dzūkavimo) pagrindu, o bendru savivardžiu tapo per sąsają su istorine Dainavos žeme. Ją knygoje *Dainavos šalių senų žmonių padavimai* įtvirtino V. Krėvė-Mickevičius. Dabartinės dzūkų savimonės tyrimo rezultatai rodo, kad tvirčiausia regioninė savimonė būdinga stabiliausios funkcinės organizacijos areale: tarp Merkinės–Eišiškių–Varėnos–Alytaus–Lazdijų.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė Daiva 2009. Receptyviniai dialektų tyrimai: Mentalinis žemėlapis, *Respectus Philologicus*, [t.] 15 (20), p. 164–179.
- Astrauskas Rimantas [2001]. *Lietuvos etnografiniai regionai pagal etnomuzikologijos duomenis*, prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2231&p_d=21330&p_k=1>.
- Baranauskas Tomas 2000. *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius.
- Baubinas Ričardas 2000. Geografiniai Šiaurės Lietuvos karstinio regiono tyrimai, kn.: *Šiaurės Lietuvos karstinis regionas*, Vilnius, p. 12–15.
- Beconytė Giedrė [ir kt.] 2007. Kartografiniai elementai vaikų sąmonės žemėlapiuose, *Geografija*, [t.] 43 (1), p. 44–51.
- Bernotaitė Dalia 1992. Rytų Lietuvos lovatiesės, kn.: *Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius.
- Bernotienė Stasė 1992. Rytų Lietuvos valstiečių drabužiai XIX a. ir XX a. pradžioje, kn.: *Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius.
- Bubėnaitė Saturnina 1998. Alytaus kraštotyros muziejus, *Mūsų kraštas*, [t.] 10, p. 12–17.
- Cox K. 1997. *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*, pagal: Marston S. A., Jones III J. P., Woodward K. 2005. Human Geography without Scale, *Royal Geographic Society with Institute of British Geographers*, No. 30, p. 416–432.
- Čiurlionytė Jadvyga 1938. *Lietuvių liaudies melodijos*, Vilnius.
- Daugirdas Vidmantas 1997. *Lietuvos teritorinio administracinio susiskirstymo istorinė geografinė analizė: Daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- 2002. Lietuvos kultūrinis rajonavimas, kn.: *Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas: Ataskaita*, Vilnius.
- Devenis Keistutis 2001. *Lietuvos pradžia ir Deltuvos istorija*, Vilnius.

- Girdenis Aleksas 1997. Lietuvių kalba, kn.: *Kalbotyra: Mokslo darbai*, Vilnius.
- Gudavičius Edvardas 2003. Dainava, kn.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 4, Vilnius, p. 415.
- Gudavičius Henrikas 2003. Šiliniai, panemunės ir gruntiniai dzūkai: gyvenimo būdas ir tendencijos, kn.: *II Dzūkijos kultūros kongresas*, Merkinė, p. 21–22.
- Gudavičius Edvardas, Vyšniauskaitė Angelė 2004. Dzūkija, kn.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 5, Vilnius, p. 267.
- Hirsch E., O'Hanlon M. 1995. *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*, Oxford.
- Jakubowski Jan 1907. Opis Księstwa Trockiego z r. 1387: przyczynek do badan nad ustrojem Litwy przedchrześcijańskiej, *Przegląd Historyczny*, [t.] 5, zes. 1.
- 1928. Kie Księstwo Litewskie: [Żemėlapis], pagal: Daugirdas Vidmantas 1997. *Lietuvos teritorinio administracinio susiskirstymo istorinė geografinė analizė: Daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Jakunskienė Audronė 1998. Alytaus kraštotyros muziejus 1940–1997 metais, *Mūsų kraštas*, [t.] 10, p. 6–12.
- Johnston R. J., Gregory D., Smith D. M. (eds.) 1995. *Dictionary of Human Geography*, Malden.
- Jordan T. G., Domosh M., Rowntree L. 1997. *The Human Mosaic: A Thematic Introduction to Cultural Geography*, New York.
- Jurginis Juozas, Mulevičius Leonas 1985. Alytaus ekonomija, kn.: *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius, p. 44.
- Kamiński A. 1953. *Jaćwież: Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Łódź, mapa 2, pagal: Vaitkevičius Vyktas 2004. Merkinės miestas XIII–XIV amžiuje, kn.: *Merkinės istorijos bruožai*, Vilnius.
- Kasatkina Natalija 2007. Etniškumo tyrimai: tendencijos ir esminės sąvokos, *Filosofija. Sociologija*, [t.] 18 (4), p. 1–11.
- Kraštas ir žmonės 1974. *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, t. 1, parengė Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas, Vilnius.
- Kuodytė Dalia, Žvirblis Rimantas 2008. *Pietų Lietuvos partizanų srities atlasas: Dainavos ir Tauro apygardos*, Vilnius.
- Leonavičius Juozas, Valackienė Asta 1999. Ekonominių santykių įtampas lauko Lietuvoje analizė: individo subjektyviosios padėties (jausenos) vertinimas, *Socialiniai mokslai*, t. 4 (21), p. 56–66.
- Lietuvių kalbos institutas [2009]. *Lietuvių kalbos tarmių duomenų bazė*, prieiga per internetą: <<http://tarmes.lki.lt/>>.
- Lowmiański Henryk 1932. *Studia nad początkam społeczeństwa i państwa litewskiego*, [t.] 2, Wilnie, [žemėlapis].
- Misius Kazys 1989. Alytaus visuomeninės organizacijos, švietėjiškas ir kultūrinis gyvenimas 1905–1914 metais, kn.: *Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai*, Vilnius, p. 40–44.
- Miškinis Algimantas 2002. *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, [t.] 1, Vilnius.
- Morris Mike 2012. *Concise Dictionary of Social and Cultural Anthropology*, Oxford.
- Nakienė Austė 2004. Šiuolaikinės lietuvių muzikos ryšiai su tradicijomis, *Tautosakos darbai*, [t.] XX (XXVII), p. 116–123.
- Pivoriūnas Danielius, Šaknys Žilvytis [2003]. *Lietuvos etnografinių regionų žemėlapis*, prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=8376&p_k=1&p_d=121012>.
- Račiūnaitė Daiva 1992. Rytų aukštaičių senovinis daugiabalsumas, kn.: *Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, žmonės*, Vilnius.
- Salys Antanas 1938. Dzūkai, atspaudas iš kn.: *Lietuviškoji enciklopedija*, [t.] 7, sąs. 3, Kaunas.
- 1985. *Baltų kalbos, tautos bei kiltys*, Vilnius.
- Smith Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*, pagal: Trakšelis Kęstutis 2006. *Etnopolitika ir ją įtakojantys veiksniai: Magistro darbas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, p. 8.

- Šešelgis Kazys 1996. *Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai (nuo seniausių laikų iki 1918 m.)*, Vilnius.
- Tautavičius Adolfas 1966. Lietuvių ir jotvingių genčių gyventų plotų ribų klausimu, *Lietuvos TSR Mokslių Akademijos darbai*, Serija A, Nr. 2 (21), p. 161–182.
- 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*, Vilnius.
- Tumėnas Vytautas [2001]. *Išvados ir pasiūlymai dėl Lietuvos regioninio dalinimo, remiantis tekstilės (tradicinių juostų bei jų konteksto) duomenimis*, prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2231&p_d=21376&p_k=1>.
- 2007. Konvencionalūs, klasifikaciniai ir interpretaciniai regioninės tapatybės aspektai ir sąsajos su tautodaile, *Lietuvos etnologija*, t. 7 (16), p. 125–156.
- Vaitkevičius Vyktas 2004. Merkinės miestas XIII–XIV amžiuje, kn.: *Merkinės istorijos bruožai*, Vilnius, p. 83–110.
- Vanagas Aleksandras 1970. Panemunių dzūkų toponimijos svarbesnieji bruožai, kn.: *Panemunių dzūkai*, Vilnius, p. 33–42.
- Vaškevičiūtė Ilona 2007. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis. Jotvingiai, kn.: *Lietuvos istorija: Geležies amžius*, t. 2, Vilnius, p. 173–298.
- Vidugiris Aloyzas 1970. Svarbesnieji pietinės Lietuvos panemunių tarmių bruožai, kn.: *Panemunių dzūkai*, Vilnius, p. 43–48.
- Volkaitė-Kulikauskienė Regina 1993. Baltai XIII a. pradžioje: [Žemėlapis], pagal: Daugirdas Vidmantas 1997. *Lietuvos teritorinio administracinio susiskirstymo istorinė geografinė analizė: Daktoaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Zajączkowski St. 1940. *Kaip jotvingiai buvo vadinami viduriniais amžiais*, Kaunas.
- Zelinsky Wilburg 1980. North America's Vernacular Regions, *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 70 (1), p. 1–15.
- Zinkevičius Zigmas 1968. *Lietuvių kalbos tarmės*, Kaunas.
- Žarskienė Rūta 2007. Regioniniai lietuvių etninės instrumentinės muzikos savitumai. XX a. pirmosios pusės tyrimai, *Lietuvos etnologija*, t. 7 (16), p. 103–122.
- Žepkaitė Regina 1989. Prisiminkime Alytaus praeitį, kn.: *Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai*, Vilnius, p. 5–9.
- Седов В. 1968. Аятское племя Дейнова, *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии*, № 113, с. 26, рис. 4, pagal: Tautavičius Adolfas 1966. Lietuvių ir jotvingių genčių gyventų plotų ribų klausimu, *Lietuvos TSR Mokslių Akademijos darbai*, Serija A, Nr. 2 (21), p. 161–182.
- Чалая И. П., Веденин Ю. А. 1997. *Культурно-ландшафтное районирование Тверской области*, Москва.

The Complex Concept of the Cultural Region

A L M A R A G A U S K A I T Ė

S u m m a r y

For the most time the prevailing concept of the cultural region was based on the distribution of similar cultural qualities. According to such principle, most of the Lithuanian ethnographic regions were formed. In the 20th century the concept of the cultural region widened, including a number of new criteria for the regional distinction: the ethnographic features were supplemented with those of social organization, self-identification, identity and symbolical landscape. In this article, the complex concept of the cultural region is presented as an overlap of three types of regions (i.e. the ethnographic, functional and that of self-consciousness). This method is developed using an example of the cultural region

of Dzūkija (south-western Lithuania). Having compared the results of various ethnographic investigations, it was established that the prevailing ethnographic interpretation of the cultural region of Dzūkija was hardly the correct one, since usually attention was paid to the cultural qualities and their distribution across the particular territory, while the social and cultural background of the region's development used to be overlooked. Yet it is exactly the development of the functional territorial units that indicates the essential absence of the independent territorial unit of Dzūkija in the course of history, although functional territorial organization used to be quite distinct in southern Lithuania. Its inner structure was determined by the land's subdivisions resulting from its recurrent occupations, the social economical conditions of the regional development and the natural and cultural discontinuity of the landscape. While being constantly subject to various divisions and "inherently" incoherent, Dzūkija was formed on the grounds of the common features of its dialect (*dzūkavimas*), while the common self-name was devised in connection with the historical land of Dainava, which was entrenched thanks to the book *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* ['Legends of the Old People from Dainava Land'] by Vincas Krėvė-Mickevičius. According to the results of contemporary investigation of self-consciousness of Dzūkija inhabitants, the most substantial regional self-consciousness is characteristic to the area of the most stable functional organization, namely, that of Merkinė–Eišiškės–Varėna–Alytus–Lazdijai.

Gauta 2012-02-29